

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Το φαινόμενο της τοξικοεξάρτησης

Πρώτα εργαλεία κατανόησης

*Σ*την αρχή θα χρειαστεί να δώσουμε τις αναγκαίες διευκρινίσεις ως προς αυτό που είναι η τοξικοεξάρτηση, δηλαδή μια ορισμένη μορφή συμπεριφοράς που η δομή της είναι εθιστική και που κοινωνικά ορίζεται ως παθολογική.

Στη συνέχεια θα αναφερθούμε στο πώς διαμορφώθηκαν οι κύριες υποθέσεις, κοινωνιολογικές αλλά και ψυχολογικές, για την αιτιολογία αυτής της συμπεριφοράς. Αυτό θα μας επιτρέψει να αντιληφθούμε τις διαδρομές μέσα από τις οποίες η οικογενειακή εξήγηση αποτέλεσε μια πρόταση για την κατανόηση του φαινομένου της τοξικοεξάρτησης.

Τι είναι η τοξικοεξάρτηση;

Όσο ορίζουμε την τοξικοεξάρτηση ως εθισμό ή εξάρτηση από μια παράνομη τοξική ουσία, δεν έχουμε πει ακόμη τίποτε. Καταλαβαίνουμε όμως ότι, όταν αναρωτιόμαστε για το τι είναι η τοξικοεξάρτηση, αυτό σημαίνει ότι αναρωτιόμαστε για το τι είναι εθισμός ή τι είναι εξάρτηση.

Το ζητούμενο στη συνέχεια είναι να γνωρίσουμε με ποια σχέση συνδέονται αφενός το συνολικό φαινόμενο του εθισμού και αφετέρου το ιδιαίτερο

φαινόμενο της *τοξικοεξάρτησης*. Η τοξικοεξάρτηση αντιστοιχεί άραγε σε ένα γενικό μοντέλο συμπεριφοράς, του οποίου αποτελεί απλώς μία εκδοχή; Ή μήπως, από το ίδιο της το αντικείμενο, παρουσιάζει μια ιδιόζουσα δομή που τη διακρίνει από όλες τις άλλες μορφές εθισμού; Ακόμη, η τοξικοεξάρτηση, και κυρίως η *εξάρτηση από την ηρωίνη*, περίπτωση κατά την οποία η εξάρτηση είναι πολύ πιο έντονη, δεν θα μπορούσε άραγε στην πραγματικότητα να αποτελεί όχι τόσο μια ιδιόζουσα μεταξύ άλλων μορφή εθισμού, όσο την παραδειγματική μορφή της εθιστικής συμπεριφοράς, η οποία θα αποτελούσε το μέτρο για όλες τις άλλες μορφές εθισμού;

Η σχετική διασαφήνιση των προβλημάτων αυτών είναι το πρώτο βήμα που θα επιχειρήσουμε εδώ.

Η τοξικοεξάρτηση ως εθισμός

Η ψυχική και συμπεριφορική παθολογία του υποκειμένου, η *τοξικοεξάρτηση του οποίου* αποτελεί ταυτόχρονα την αιτία και τη φαινομενολογική της πλειυρά, μπορεί να ονομαστεί εθισμός, με μια ακριβή, ισχυρή και αυστηρή¹ έννοια του όρου. Πράγματι, όταν μιλάμε για τοξικοεξάρτηση και όχι γενικώς για “χρήση ουσιών” (νόμιμων ή παράνομων), δεν αναφερόμαστε μόνο στην εξάρτηση από μια χημική ουσία, *αλλά επίσης στο γεγονός ότι η εξάρτηση αυτή έχει καταστεί το κέντρο* —και συγχρόνως ο σκοπός και το μέσον— *ολόκληρης της ψυχικής και κοινωνικής ύπαρξης του υποκειμένου*. Αυτή είναι η *εθιστική* συμπεριφορά καθαυτήν. Και με *αυτή την έννοια* η συστημική προσέγγιση “δουλεύει” θεραπευτικά τα προβλήματα που χαρακτηρίζουν τα τοξικοεξαρτημένα υποκείμενα.

Ωστόσο, αυτή η κατανόηση του φαινομένου, η οποία βασίζεται σε έναν ισχυρό ορισμό του εθισμού, θέτει σοβαρά προβλήματα. Οι απόπειρες ορισμού της τοξικοεξάρτησης διά του εθισμού βρίσκονται πράγματι αντιμέτωπες με πολλές παγίδες: αλλά παρ’ όλα αυτά, όπως θα δούμε, έχουν μια πραγματική

1. Ο Μπ. Γκεμπεροβίτς (B. Geberovicz), όπως και ο Ζαν Μπερζερέ (Jean Bergeret), υπενθυμίζει την προέλευση αυτού του όρου: “addiction” (εθισμός), στα αρχαία γαλλικά, σήμαινε “δίνω το σώμα μου ως ενέχυρο για ένα απλήρωτο χρέος”. Η χρήση του ίδιου ακριβώς όρου από τους Αγγλοσάξονες παραπέμπει στο “δίνομαι σε” και “επιδίδομαι σε”, με μια γενική έννοια, η οποία όμως αφήνει να εννοήσουμε καθαρά την *προσκόλληση* του υποκειμένου στο αντικείμενο, την αυτο-αλλοτριώσή του σε σχέση με το αντικείμενο. Βλ. Geberovicz B., «Couple et dépendance», στο *Génération*, αριθμ. 2, Ιαν.-Φεβρ.-Μαρτ. 1995.

λογική και μάλιστα μια κλινική αναγκαιότητα. Θα χρειαστεί να επανέλθουμε στις δυσκολίες που τίθενται εδώ.

Τοξικοεξάρτηση και άλλοι εθισμοί: σχέσεις πολύπλοκες¹

Ένας τρόπος να προσεγγίσουμε το πρόβλημα είναι να εξετάσουμε τις διάφορες εναλλακτικές δυνατότητες σχετικά με τους τρόπους έρευνας της τοξικοεξάρτησης ως εθισμού. Οι εναλλακτικές αυτές δυνατότητες μας επιτρέπουν πράγματι να εστιάσουμε στο ζήτημα της *τυπολογίας* ή της *ιδιομορφίας* του φαινομένου της τοξικοεξάρτησης, αλλά και να αναφερθούμε στις συνέπειες, όχι μόνο θεωρητικές αλλά επίσης *πρακτικές και θεραπευτικές*, του τρόπου ανάλυσης που επιλέγουμε τελικώς για το ζήτημα αυτό.

Αυστηρή μέθοδος, ευρεία μέθοδος

Μπορούμε πράγματι να κάνουμε τη διάκριση αφενός ανάμεσα σε έναν “αυστηρό τρόπο” έρευνας για την “τοξικοεξάρτηση” και αφετέρου σε έναν “ευρύ τρόπο” έρευνας για τις εξαρτήσεις ή για τους “εθισμούς”, στους κόλπους των οποίων η τοξικοεξάρτηση από παράνομες ουσίες εμφανίζεται μόνο ως μια υποκατηγορία.

Ο πρώτος τύπος ερευνών επιμένει στην ακραία ιδιαιτερότητα του ίδιου του τοξικοεξαρτητικού βιώματος. Η εξάρτηση από την ηρωίνη αποτελεί το παράδειγμα του τύπου αυτού: εμπειρίες του “σουτ”, του “φλας”, της “έκστασης”, της στέρσης συνεργούν στη συγκρότηση ενός ψυχικού κόσμου διαφορετικού από εκείνο των κοινών θνητών.

Ο δεύτερος τύπος, αντιθέτως, εστιάζει περισσότερο στη συμπεριφορά του υποκειμένου παρά στο ίδιο το προϊόν. Η τοξικοεξάρτηση, με την αυστηρή έννοια του όρου, αποτελεί το παράδειγμα των “ασθενειών” της εξάρτησης. Ο αυστριακός ψυχαναλυτής Ότο Φένιχελ (Otto Fenichel), αναλύοντας μια σειρά συμπεριφορικών εξαρτήσεων ως τρόπο «τοξικοεξάρτησης χωρίς ουσίες», είναι αυτός που εισήγαγε αυτή την προοπτική ανάλυσης.

1. Βλ. επίσης για το θέμα αυτό, P. Angel, D. Richard, M. Valleur, *Toxicomanies*, Masson, Παρίσι, 2000, κεφ. 4 «Clinique des toxicomanies»: «Théories de l'addiction», σ. 132-144. Επίσης, Valleur M., Matysiak J. C. *Les addictions*, Armand Colin, Παρίσι, 2002, σ. 38-45.

Ευρεία μέθοδος: επιχειρήματα

Υπάρχουν πολύ ισχυρά επιχειρήματα για την ομαδοποίηση διαφορετικών φαινομένων —όπως οι τοξικοεξαρτήσεις, ο αλκοολισμός, το κάπνισμα, ο τζόγος, και βέβαια οι διαταραχές διατροφικών συμπεριφορών καθώς επίσης και οι σεξουαλικές διαταραχές— υπό το γενικό όρο *εθισμοί* (στον πληθυντικό). Όλες αυτές οι συμπεριφορικές ή ψυχικές διαταραχές έχουν πράγματι έναν κοινό παρονομαστή: την καταναγκαστική επανάληψη μιας συμπεριφοράς, η οποία, σε αντιδιαστολή με ό,τι συμβαίνει στις σχέσεις του με τους ανθρώπους, θεωρείται από το υποκείμενο ως προβλέψιμη και ελέγξιμη. Παρατηρούμε κατόπιν τη “διασταύρωση” ή την *παράλληλη εμφάνιση* διάφορων εξαρτήσεων: οι τοξικοεξαρτημένοι παρουσιάζουν συχνά παθολογίες που σχετίζονται με τον αλκοολισμό ή με διαταραχές των διατροφικών συμπεριφορών· διαπιστώνουμε επίσης συχνά —πράγμα που είναι σημαντικά διαφορετικό— *διαδοχικούς* εθισμούς, π.χ. ένας τοξικοεξαρτημένος μπορεί να γίνει αλκοολικός, *μετά* τζογαδόρος...

Τελικά —και αυτό απορρέει από όσα προηγήθηκαν— οι θεραπευτικές προτάσεις είναι συνήθως παρόμοιες. Έτσι, έχουν αναπτυχθεί ομάδες αλληλοβοήθειας (ή ομάδες αυτοβοήθειας) για τις περισσότερες από αυτές τις διαταραχές —τον αλκοολισμό (οι περίφημοι “Ανώνυμοι Αλκοολικοί”), τις τοξικοεξαρτήσεις, τα καταναγκαστικά τυχερά παιχνίδια— και προτείνουν για καθεμιά από αυτές ακριβώς τις ίδιες αρχές θεραπείας μέσω ηθικής μεταστροφής και ανάρρωσης.

Επιφυλάξεις

Τα επιχειρήματα αυτά δεν μας επιτρέπουν ωστόσο να κλείσουμε το ζήτημα. Πράγματι, ορισμένοι εκφράζουν το φόβο ότι η “ευρεία προσέγγιση” του φαινομένου της τοξικοεξάρτησης, με μια επιχειρηματολογία που εστιάζει στον εθισμό, δεν μας επιτρέπει να αναγνωρίσουμε την ύπαρξη *δομικών* διαφορών. Άλλοι αντιθέτως φοβούνται ότι, μέσω αυτής της διεύρυνσης της έννοιας του εθισμού, πλευρές ολόκληρες της ύπαρξής μας, συνήθειες μάλλον ανώδυνες, θα ανακρηχτούν παθολογικές και θα ιατρικοποιηθούν. Στην περίπτωση αυτή όμως, όχι μόνο η έννοια της τοξικοεξάρτησης θα κινδύνευε να ρευστοποιηθεί στο πεδίο της ευρείας αντιμετώπισης, αλλά επίσης και η ίδια η έννοια του *εθισμού*, στο βαθμό που θα αποτύγχανε να αναδείξει πραγματικές παθολογικές κατηγορίες.

Οι δύο απόλυτα αμοιβαίες αυτές ενστάσεις μας βοηθούν να συνειδητοποιήσουμε αφενός τη σημασία και τις επιπτώσεις των επιλογών μας ως προς την ανάλυση που επιχειρούμε εδώ και αφετέρου την αναγκαιότητα να εξοπλι-

στούμε με σαφείς, και όχι μόνο μεταφορικούς, ορισμούς για τις εθιστικές παθολογίες. Καλούμαστε λοιπόν να διακρίνουμε την *πραγματική δομική συγγένεια* των διαφορετικών βιωμάτων, αλλά και την *αναλογία* ανάμεσα σε συνήθειες απλώς ενοχλητικές και σε συμπεριφορές πραγματικά παθολογικές. Με άλλα λόγια, η προσέγγιση που αρκείται να διακηρύττει τον τρομερό χαρακτήρα της τοξικοεξαρτητικής εμπειρίας (και ίσως πιο συγκεκριμένα της εξάρτησης από την ηρώνη) στερείται ίσως τη δυνατότητα να κατανοεί τις βαθύτερες δομές της *εθιστικής* διάστασης που διέπει την κατάσταση της τοξικοεξάρτησης. Αλλά και η “ευρεία” προσέγγιση, μέσω της αντίθετης διαδρομής, στερείται επίσης την αντίστοιχη δυνατότητα κατανόησης.

Πράγματι, αυτό που χάνουμε όταν προσφεύγουμε σε μια εντελώς μεταφορική έννοια εθισμού είναι η δυνατότητα να συλλάβουμε, στο πραγματικό της μέγεθος, τη διάσταση του προσωπικού πόνου, που χαρακτηρίζεται από ένα βαθύ αίσθημα αλλοτρίωσης και που το δοκιμάζουν εξίσου οι αλκοολικοί, οι τοξικοεξαρτημένοι ή οι παθολογικοί παίκτες. *Υποκειμενικά*, ανάμεσα στο χρήστη ουσιών και στον τοξικοεξαρτημένο, ανάμεσα στον παίκτη και στον “παθολογικό παίκτη”, όπως ανάμεσα στον πότη και στον αλκοολικό δεν υπάρχει συνέχεια αλλά *ρήξη*, ποιοτικό άλμα. Δυστυχώς, παρά τις κάποιες θεωρητικές απόπειρες¹, κανένας ακριβής ορισμός για τον *εθισμό* ως παθολογική δομή συμπεριφοράς δεν συνάντησε έως σήμερα την αποδοχή της επιστημονικής κοινότητας. Και αυτό βεβαίως οφείλεται στο διαρκή κίνδυνο της άνευ ορίων επέκτασης, παρέκκλισης και μεταφορικής χρήσης της έννοιας του εθισμού.

Εξάρτηση και εθισμός: σχετικά με τη ρευστότητα στην ορολογία

Ο αναγνώστης θα έχει ίσως παρατηρήσει ότι έχουμε αφήσει εδώ την ορολογία να ταλαντεύεται μεταξύ “εξάρτησης” και “εθισμού”. Η προηγούμενη παράγραφος μας δίνει μια σαφή εξήγηση για το ζήτημα αυτό: ο εθισμός με κανέναν τρόπο δεν διαθέτει έναν ακριβή ορισμό. Αυτό ωστόσο δεν μας απαλλάσσει καθόλου από την ανάγκη να αποσαφηνίσουμε το λεξιλόγιό μας.

Η διάκριση που προτείνουμε μεταξύ των δύο αυτών όρων είναι η εξής: η έννοια της εξάρτησης θα χρησιμοποιείται για να χαρακτηρίζει ειδικά *το αποτέλεσμα* της επίδρασης της τοξικής ουσίας στο υποκείμενο. Όσον αφορά την

1. Ο Γκούντμαν (Goodman), το 1990, είχε προτείνει έναν ορισμό σύμφωνα με εκείνους του D.S.M. (*Diagnostic Statistical Manual for Mental Disorders*), χρησιμοποιώντας κριτήρια κατάχρησης ψυχοδιεγερτικών ουσιών.

έννοια του *εθισμού*, αυτή θα παραπέμπει κυρίως στο *σχήμα της συμπεριφοράς* που παρουσιάζει ο νεαρός τοξικοεξαρτημένος και που προέρχεται ή αποκαλύπτεται από τη χρήση τοξικών ουσιών, αλλά δεν περιορίζεται μόνο στις περιστάσεις χρήσης της τοξικής ουσίας. Με άλλα λόγια, ο εθισμός είναι μια *γενική δομή* συμπεριφοράς και ύπαρξης, *συγκυριακή* έκφραση της οποίας αποτελεί η χρήση ουσιών, ενώ η εξάρτηση αποτελεί μια *ιδιαίτερη* μορφή σχέσης μεταξύ τοξικοεξαρτημένου και τοξικής ουσίας, η οποία αποτελεί *προϊόν* της συνάντησης του τοξικοεξαρτημένου με το ναρκωτικό του. Αξίζει να διευκρινίσουμε ότι εξάρτηση και εθισμός δεν είναι δύο διαφορετικά *πράγματα* αλλά δύο διαφορετικές *έννοιες* — δύο διαφορετικοί τρόποι θεώρησης του ίδιου πράγματος. Η εξάρτηση είναι περισσότερο μια έννοια ιατρικο-ψυχιατρική, και μάλιστα νευροφυσιολογική· ο εθισμός είναι ψυχοπαθολογική έννοια διαδραστικού τύπου, που αφορά δηλαδή τις μορφές σχέσης τις οποίες διατηρεί το υποκείμενο με τον εξωτερικό κόσμο εν γένει.

Η πολύπλοκη αιτιολογία της τοξικοεξάρτησης στην εφηβεία

Από αιτιολογική σκοπιά, η τοξικοεξάρτηση είναι ένα φαινόμενο πολυδιάστατο. Απλοποιώντας, μπορούμε να πούμε ότι πρόκειται για ένα τριδιάστατο φαινόμενο — *ιατρικό ή φαρμακολογικό· κοινωνικό· ψυχοπαθολογικό*. Έτσι λοιπόν επισημαίνουμε κλασικά ότι η εξάρτηση ενός ατόμου από μια ουσία είναι το αποτέλεσμα της συνδυασμένης δράσης τριών παραγόντων:

1) *Των φαρμακοδυναμικών ιδιοτήτων της εκάστοτε ουσίας*, λαμβανομένης υπόψη της ποσότητας που καταναλώνεται, της συχνότητας και του τρόπου χρήσης της.

2) *Της φύσης του κοινωνικοπολιτισμικού περιβάλλοντος με την ευρεία έννοια και του οικογενειακού περιβάλλοντος ειδικότερα*. Ορισμένες εξαρτήσεις είναι πιο διαδεδομένες σε ορισμένα περιβάλλοντα περισσότερο ή λιγότερο περιθωριακά, περισσότερο ή λιγότερο ευνοημένα οικονομικά. Ως παράδειγμα μπορούμε να αναφέρουμε τις διαλυτικές ουσίες, τις οποίες συνήθως εισπνέουν νέοι που είναι σε ασταθή οικονομική κατάσταση, αλλά και την κοκαΐνη, η χρήση της οποίας για πολλά χρόνια αφορούσε προσωπικότητες από τον κόσμο των επιχειρήσεων, των τεχνών και του θεάματος. Το κοινωνικό πλαίσιο επηρεάζει βαθύτατα την εξέλιξη του τοξικοεξαρτημένου. Το ίδιο ισχύει και για το οικογενειακό περιβάλλον του χρήστη, το οποίο συνήθως παρουσιάζει

ορισμένα χαρακτηριστικά: συχνές διαταραχές προσωπικότητας των γονέων, κατάχρηση αλκοόλ και ψυχοτρόπων φαρμάκων, βαριές διαταραχές στις σχέσεις μεταξύ των γονέων και του νέου.

3) *Των χαρακτηριστικών της προσωπικότητας και του ιστορικού του ατόμου.* Μερικές φορές οι τοξικοεξαρτημένοι είναι *έφηβοι*, και στην περίπτωση αυτή πρόκειται για άτομα ευάλωτα, τα οποία γενικώς είχαν παρουσιάσει κατά την παιδική τους ηλικία πολλές διαταραχές προσωπικότητας και συμπεριφοράς. Η ιστορία τους είναι σηματοδοτημένη από εγκαταλείψεις, από ακραίες ρήξεις και προσκολλήσεις. Ελάχιστοι είναι αυτοί που δεν γνώρισαν σχολικές ή επαγγελματικές αποτυχίες.

Στις δυτικές κοινωνίες η εφηβεία θεωρείται συνήθως ως ένα στάδιο στην ανάπτυξη της προσωπικότητας, το οποίο χαρακτηρίζεται από τη συγκρότηση της ταυτότητας. Η χαοτική διαμόρφωση μιας αίσθησης ταυτότητας στο τέλος της εφηβείας μεταφράζεται συχνά σε θορυβώδεις εκδηλώσεις. Η εφηβεία είναι η περίοδος που εμφανίζει τη μεγαλύτερη αύξηση σε επιθετικές εκδηλώσεις οι οποίες στρέφονται εναντίον του εαυτού ή των άλλων, σε συμπεριφορές παραβατικότητας και απόκλισης αλλά και σε αναδιπλώσεις αυτοεγκατάλειψης.

Η τοξικοεξάρτηση στις μέρες μας είναι ευρύτατα συνδεδεμένη με την έννοια της εφηβείας. Ωστόσο, παρότι τα ναρκωτικά υπήρχαν ανέκαθεν, έπρεπε να περιμένουμε τον 20ό αιώνα για να συνδέσουμε την τοξικοεξάρτηση με την ομάδα των εφήβων και να συνειδητοποιήσουμε ένα φαινόμενο χαρακτηριστικό αυτής της ηλικιακής φάσης. Η θεαματική αύξηση της κατανάλωσης ψυχοδελικτών και κάνναβης κατά τη δεκαετία του 1960, ιδιαίτερα στους κόλπους των νεαρών Αμερικανών, αποτελεί αναμφίβολα τη θεμελιακή αφετηρία.

Όμως το κίνημα των τζάνκι αντικατέστησε γρήγορα το κίνημα των χίπις. Η οικονομική κρίση του δεύτερου μισού της δεκαετίας του 1970 επέφερε την εξάπλωση του φαινομένου των ναρκωτικών κυρίως μέσω της χρήσης ηρώινης. Η κόλαση των ναρκωτικών κάνει τότε την εμφάνισή της σε όλη της την αγριότητα.

Μεταξύ κοινωνικού φόβου και κλινικής πραγματικότητας οι γιατροί, οι ψυχολόγοι και οι κοινωνιολόγοι επιχειρούν να δώσουν ένα νόημα στα χαρακτηριστικά *εφηβικό* φαινόμενο της χρήσης ναρκωτικών. Η αιτιολογία του φαινομένου είναι πολύπλοκη· αυτό που θα επιχειρήσουμε στο σημείο αυτό είναι να επισημάνουμε απλώς διάφορες πλευρές του ζητήματος, πριν καταλήξουμε στην ιδιαίτερη συμβολή που προσέφερε η συστημική και οικογενειακή προσέγγιση.

Απόκλιση, διακινδύνευση και τοξικοεξάρτηση

Οι αλληλεπιδράσεις ανάμεσα στην κοινωνία και στο περιθώριο που η ίδια δημιουργεί, τους αποκλεισμένους, τους “outsiders”, είναι πολύπλοκες. Ανάλογα με την οπτική του ερευνητή, η έμφαση στρέφεται προνομιακά άλλοτε στους παρεκκλίνοντες και στις συμπεριφορές τους και άλλοτε στους κοινωνικούς μηχανισμούς αποκλεισμού και στιγματισμού. Οι σχέσεις μεταξύ τοξικοεξάρτησης και περιθωριοποίησης αναδεικνύουν την πολυπλοκότητα αυτών των αλληλεπιδράσεων.

Η κατανάλωση παράνομων ουσιών εγγράφεται γενικά σε ένα σύνολο συμπεριφορών που είναι κοινωνικά αποκλίνουσες. Για να εξηγήσουμε τα φαινόμενα παραβατικότητας, βίας, και πορνείας του εξαρτημένου εφηβικού πληθυσμού, επικαλούμαστε συνήθως τη συμβολή μιας δέσμης αιτιών. Η *τοξικοεξάρτηση*, η οποία στην αρχή επιφέρει αλλαγές στη συμπεριφορά, στη συνέχεια παράγει κυρίως μια επιτακτική και συνεχώς ανανεούμενη ανάγκη να προμηθεύεται κανείς μια ιδιαίτερα δαπανηρή ουσία: η *ποινικοποίηση* όμως της χρήσης ουσιών επιφέρει, με ακόμη πιο βίαιο τρόπο, την αργότερη περιθωριοποίηση των χρηστών.

Μας φαίνεται πράγματι αδύνατος ο ισχυρισμός ότι οι παραβατικές συμπεριφορές των τοξικοεξαρτημένων είναι *αποκλειστικώς* αποτέλεσμα της παθολογικής εξάρτησης από τα ναρκωτικά. Η εξήγηση αυτή είναι απλουστευτική. Στην πραγματικότητα η παραβατικότητα *όπως και η χρήση ουσιών* πρέπει, κατά μεγάλο μέρος, να γίνουν κατανοητές ως συμπεριφορές *διακινδύνευσης*.

Πράγματι, στην άρνηση του θανάτου, ακόμη και του φυσικού, η οποία χαρακτηρίζει το σημερινό πολιτισμό¹, έρχεται παραδόξως να επιβληθεί η *θεοποίηση του κινδύνου*. Σε μια κοινωνία προφυλάξεων σαν τη δική μας, ο κίνδυνος, με τη μορφή της παράβασης, μπορεί να αποτελεί έναν προνομιακό τύπο διαφοροποίησης.

Η αδυναμία του σύγχρονου ανθρώπου να βιώνει τον κίνδυνο προσδίδει αξία τόσο στον κίνδυνο που αυτός μπορεί να ονειρεύεται ή να φαντασιώνει, όσο και στις φανταστικές ηρωικές περιπέτειες που βιώνει δια πληρεξουσίου... Οι νέοι, τους οποίους η κοινωνία θα ήθελε να προφυλάξει από κάθε θανάσιμο κίνδυνο, βλέπουν να τους προτείνονται ως είδωλα, και επομένως ως πρότυπα για ταύτιση, κασκαντέρ, ριφοκίνδυνοι τύποι, πρωταθλητές της Φόρμουλα 1 ή παράτολμοι ορειβάτες. Αυτός ο κόσμος των δημοφιλών ηρώων αντιτίθεται στην πραγματικότητα της καθημερινής ζωής, καθώς τοποθετείται “σε μια άλλη σκηνή” και συναντά τη λειτουργία που αποδίδεται από τον Φρόιντ στην

1. Βλ. για το ζήτημα αυτό πιο κάτω, κεφ. 5.

τέχνη και στη λογοτεχνία: «Η ζωή μας είναι πολύ φτωχή, χάνει το ενδιαφέρον της, από τη στιγμή που δεν μπορούμε να διακινδυνεύσουμε το υπέρτατο διακύβευμα, δηλαδή την ίδια τη ζωή».

Για το λόγο αυτό, η κοινωνία απαγορεύοντας τη χρήση ορισμένων ουσιών τη μετέτρεψε σε έναν από τους προνομιακούς τρόπους να υποβάλλονται οι έφηβοι σε μια τέτοια δοκιμασία: το κάπνισμα ενός “τζόιντ” γίνεται σύμβολο της πρόκλησης απέναντι στους ενήλικες, παράβαση του νόμου, ανάληψη του ελάχιστου ρίσκου, και γενικότερα αίτημα για αναγνώριση από την ομάδα των συνομηλίκων. Η χρήση καπνού ή αλκοόλ είχε για πολύ καιρό την ίδια σημασία: το πρώτο τσιγάρο ή το πρώτο μεθύσι ήταν μια από τις δοκιμασίες μιας *διαβατήριας τελετής*. Παλινδρομικές στοματικές ικανοποιήσεις, οι συμπεριφορές αυτές συμβολίζουν επίσης συχνά την ιδιοποίηση χαρακτηριστικών των ενηλίκων εκ μέρους του νεαρού υποκειμένου: ανδρική δύναμη, θάρρος, συντροφικότητα κτλ. Επειδή η υγεία, η νεότητα, η ζωή είναι κυρίαρχες αξίες, γι’ αυτό και η ασθένεια και ο θάνατος ισοδυναμούν με το απόλυτο κακό, γι’ αυτό και οι επικίνδυνες συμπεριφορές βιώνονται από το περιβάλλον ως έκνομες και κατά συνέπεια ως συμπεριφορές που διέπονται εγγενώς από μια παραβατική διάσταση.

Μια εξήγηση των τοξικοεξαρτητικών συμπεριφορών δεν μπορεί να αγνοεί αυτή τη διάσταση. Οφείλει να παίρνει πλήρως υπόψη της τα *αίτια* των παραβατικών τους ενορμήσεων.

Κείμενο σε πλαίσιο 2.1.

Διαφορικοί αιτιολογικοί παράγοντες

Η αιτιολογική διάσταση των κοινωνικών παραγόντων της τοξικοεξάρτησης αποτέλεσε αντικείμενο μελέτης από τον Κάντελ (Kandel)¹, ο οποίος έδωσε ιδιαίτερο βάρος στην ταυτοποίηση των μεταβλητών που επηρεάζουν τη μετάβαση των εφήβων από ένα επίπεδο χρήσης σε ένα άλλο:

- η εμπλοκή σε παράνομες δραστηριότητες, η συστηματική χρήση ψυχοτρόπων ουσιών από τους γονείς και η συναναστροφή με περιθωριακές ομάδες συνομηλίκων προαναγγέλλουν τη χρήση *δυνατών αλκοολούχων ποτών*
- η μύηση στη χρήση *μαριχουάνας* συνδέεται πρωτίστως με τη συναναστροφή με φίλους χρήστες
- δυσλειτουργικές σχέσεις γονιών-παιδιών, ψυχολογική απόγνωση και μιμητική συμπεριφορά σε σχέση με φίλους χρήστες ευνοούν τη συστηματική κατανάλωση και άλλων παράνομων ουσιών, ιδίως ισχυρών εθιστικών ουσιών, όπως τα παράγωγα οπιούχων (κυρίως η *ηρωίνη*).

1. Kandel D., Kessler R., Margulies R., «Antecedent of adolescent initiation into stages of drug use: a developmental analysis», στο *Journal of Youth and Adolescence*, αριθμ. 7, 1978, σ. 13-40.

Στις ρίζες της οικογενειακής εξήγησης: η αντεστραμμένη οφειλή

Πρέπει να δηλώσουμε με σαφήνεια ότι για τις τοξικοεξαρτητικές συμπεριφορές είναι εντελώς αδύνατο να βρεθεί μια απλή αιτιότητα, όπως μια μονοδιάστατη προέλευση από την παιδική ηλικία. Βεβαίως, πολλές μελέτες αναφέρονται στα πρώιμα τραύματα, στα πένθη, στα συναισθηματικά ελλείμματα ή στην παραμέληση κατά την παιδική ηλικία, στη σεξουαλική κακοποίηση στην παιδική ή στην εφηβική ηλικία... Εξάλλου, η εντύπωση που επικρατεί συχνά μέσα μας για τους πιο “*ταραχώδεις*”, τους πιο “*ψυχοπαθτικούς*” ασθενείς μας είναι ότι έχουν υποστεί μια άγρια ρήξη. Όλα δείχνουν σαν να στερήθηκαν βίαια την ασφάλεια και την αγάπη, σαν να είχαν την αίσθηση ότι ο κόσμος γινόταν άδικος.

Μπορούμε να συναγάγουμε μια σταθερά. Αυτό που φαίνεται να συμβαίνει είναι ότι, όταν ο τοξικοεξαρτημένος φτάνει στην εφηβεία ή στην ενηλικίωση, βρίσκεται σε μια κατάσταση που θα μπορούσαμε να την ονομάσουμε “*αντεστραμμένη οφειλή*”: αντί να νιώθει μάλλον υπόχρεος για τη ζωή και για τη δυνατότητα ευτυχίας απέναντι στους γονείς του, στην οικογένειά του, στην κοινωνία, συμπεριφέρεται, αντιθέτως, σαν η κοινωνία να τον έχει πληγώσει, σαν η κοινωνία να έχει ένα χρέος απέναντί του.

Ο γιατρός που θα επιχειρήσει να τον θεραπεύσει, ο κοινωνικός λειτουργός που θα θελήσει να τον βοηθήσει, θα εκπλαγούν από τη φαινομενική του αγνωμοσύνη, την επιθετικότητά του, που δεν είναι τίποτε άλλο παρά η μάσκα ενός καθολικού αιτήματος για αποκατάσταση. Από τι διατείνεται ότι θα τον ανακουφίσει αυτή η αποκατάσταση; Με άλλα λόγια, ποιο είναι το πρωτογενές τραύμα που “*κατατρώει*” το υποκείμενο και ως προς τι η εμπλοκή του υποκειμένου σε μια τοξικοεξάρτηση αποτελεί για το ίδιο μια απάντηση; Τέτοιου είδους ερωτήματα τίθενται στους θεραπευτές και στους διάφορους παρεμβαίνοντες που βρίσκονται αντιμέτωποι με τον πόνο του τοξικοεξαρτημένου.

Προοδευτική διαμόρφωση της οικογενειακής εξήγησης

Οι δυσλειτουργίες που παρατηρήθηκαν στις οικογένειες των τοξικοεξαρτημένων οδήγησαν καταρχήν τους κλινικούς της δεκαετίας του 1970 στο σιγματισμό των μπτέρων, οι οποίες περιγράφονται ως υπερπροστατευτικές και υπερβολικά επιτρεπτικές. Χαρακτηρίζονται επίσης ως αποπλανητικές και ευνουχιστικές ή θεωρούνται ανώριμες, αμφιταλαντευόμενες ανάμεσα στην κτητικότητα και στην απόρριψη. Όσον αφορά τον πατέρα, η γελοιογραφική του αναπαρά-

σταση τον εμφανίζει ως παθητικό, απαισιόδοξο, ευειπρέαστο, απόμακρο, σχεδόν αμέτοχο, δηλαδή απόντα από την οικογενειακή δυναμική.

Το ερμηνευτικό μοντέλο έχει στο μεταξύ βελτιωθεί κατά πολύ. Εδώ και είκοσι χρόνια έχει κυρίως επικρατήσει η θεωρία των οικογενειακών συστημάτων, σύμφωνα με την οποία το κάθε μέλος επηρεάζει και επηρεάζεται από τα άλλα μέλη του συστήματος, τόσο στο οριζόντιο όσο και στο κάθετο επίπεδο. Στο σύστημα αυτό η έννοια της αιτιότητας δεν αντιστοιχεί πλέον στο κλασικό σχήμα “ερέθισμα-αντίδραση”, αλλά, αντιθέτως, αποκτά μια κυκλική διάσταση, στο βαθμό που η απάντηση σε ένα σήμα γίνεται με τη σειρά της ερέθισμα για τον παραγωγό του σήματος.

Ο επαναπροσδιορισμός αυτός του οικογενειακού κυττάρου επέτρεψε να αναδειχθεί η πολυπλοκότητα της δυναμικής που διέπει τις σχέσεις του τοξικοεξαρτημένου με την οικογένειά του, καθώς και ο ρόλος που διαδραματίζει καθένα από τα μέλη ως προς την εμφάνιση, την εξέλιξη και τη θεραπευτική αντιμετώπιση των εξαρτητικών συμπεριφορών.

Κείμενο σε πλαίσιο 2.2.

Τοξικοεξαρτήσεις γένους θηλυκού

Σε αντίθεση με την πληθώρα των επιστημονικών κειμένων που είναι αφιερωμένα στη φαρμακοεξάρτηση, η βιβλιογραφία που πραγματεύεται το ζήτημα των εξαρτημένων κοριτσιών είναι εξαιρετικά περιορισμένη. Οι συγγραφείς στην πλειονότητά τους μελετούν τους εξαρτημένους χωρίς διάκριση φύλου. Είναι αλήθεια ότι οι έφηβες εξαρτημένες κοπέλες, σύμφωνα με στατιστικά στοιχεία, δεν αντιπροσωπεύουν παρά μια μειονότητα μεταξύ των ατόμων που προσέρχονται για θεραπεία. Η μαζική υπερεκπροσώπηση των αγοριών που εντοπίζουμε κυρίως μεταξύ των εξαρτημένων από ηρώίνη δεν παρατηρείται εντούτοις με τις ίδιες αναλογίες στις άλλες τοξικές ουσίες, νόμιμες ή παράνομες, και μάλιστα μπορεί να αντιστρέφεται (κυρίως όταν πρόκειται για χρήση αμφεταμινών).

Από αρκετούς κλινικούς δεν αναδεικνύονται οι ιδιομορφίες της ψυχικής λειτουργίας που συνδέονται με το φύλο. Επισημαίνονται μόνο συμπεριφορικά χαρακτηριστικά, όπως η υπερίσχυση ορισμένων παραβατικών συμπεριφορών στα κορίτσια (π.χ. πορνεία).

Η σχετική σιωπή των θεραπειών για τη γυναικεία τοξικοεξάρτηση οφείλεται κατά τη γνώμη μας στην έλλειψη φυλετικής διαφοροποίησης αυτών που προσέρχονται για θεραπεία και που αποτελούν γεγεθυντικό καθρέφτη μιας κοινωνίας με «ανδρική μονοφυλετική (unisex) τάση». Πράγματι, όπως το εκφράζει ο Φιλίπ Αριές (Philippe Ariès)¹, η απάλειψη της προφανούς διαφοράς μεταξύ των φύλων στους

1. Ariès Ph., «Réflexions sur l'histoire de l'homosexualité», στο *Communications*, αριθμ. 35, Seuil, Παρίσι, 1982, σ. 58-67.

εφίβους αντιπροσωπεύει ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά της κοινωνίας μας, «μιας κοινωνίας μονοφυλετικής»: «οι ρόλοι εναλλάσσονται, οι ρόλοι του πατέρα και της μητέρας, όπως επίσης οι ρόλοι των ερωτικών συντρόφων. Πράγμα περριεργό, το μοναδικό πρότυπο είναι ανδροκρατικό».

Το φαινόμενο αυτό γίνεται ακόμη πιο έντονο στην πολιτισμική υποομάδα της τοξικοεξάρτησης, η οποία, αντίθετα με τις ιδέες που διακινούνται από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, αποτελεί όλο και περισσότερο τη γελοιογραφική αποτύπωση των στρεβλώσεων της καταναλωτικής κοινωνίας.

Προφίλ του τοξικοεξαρτημένου κοριτσιού

Όλα σχεδόν τα τοξικοεξαρτημένα κορίτσια έχουν αποπειραθεί τουλάχιστον μία φορά να αυτοκτονήσουν ή έχουν υιοθετήσει επικίνδυνες συμπεριφορές πέρα από την τοξικοεξάρτησή. Οι παρατηρήσεις αυτές συμφωνούν με τις επισημάνσεις πολλών κλινικών από τον αγγλοσαξονικό χώρο, οι οποίοι, ύστερα από ανάλυση συγκριτικών μελετών, κατέληξαν στη διαπίστωση ότι οι διαταραχές της αυτοεκτίμησης ήταν σημαντικά πιο σοβαρές στα τοξικοεξαρτημένα κορίτσια από ό,τι στα αντίστοιχα αγόρια. Τα βιώματα καταδίωξης είναι επίσης πιο έντονα στα κορίτσια. Αισθάνονται ότι τα περιφρονούν, τα απορρίπτουν, ενώ η κλιμάκωση των παραβατικών τους συμπεριφορών δεν καταφέρνει παρά να εντείνει μέσα τους τα αισθήματα απαξίωσης. Έχουν ελάχιστη εμπιστοσύνη στον εαυτό τους, νιώθουν τεράστια δυσκολία να εκφράσουν τις απόψεις τους και να υπερασπιστούν τα δικαιώματά τους χωρίς να προσφύγουν σε επιθετικές συμπεριφορές οι οποίες, συχνά, με δυσκολία μπορούν να κρύψουν τις παθητικές τους τάσεις: πράγματι, οι τάσεις αυτές εκδηλώνονται μέσα από μια παρόξυνση των επιθετικών τους συμπεριφορών, ενώ η δυναμική αυτή τα οδηγεί να εναντιώνονται στους νόμους.

Τα κορίτσια αυτά αισθάνονται ότι δεν έχουν παρά έναν ελάχιστο έλεγχο του πεπρωμένου τους, ενώ η ηρώνη τους προσφέρει την εύθραυστη ψευδαίσθηση ότι έχουν κάποιον έλεγχο στην ευχαρίστηση και στον πόνο, στο χρόνο και στο χώρο, στο σώμα και στην ψυχή.

Έτσι, συνυπάρχουν αντιφατικές αναπαραστάσεις του εαυτού, οι οποίες χαρακτηρίζονται από μεγαλομανία και αίσθημα κατωτερότητας. Τα νεαρά αυτά κορίτσια παραμένουν καθηλωμένα σε αρχαϊκές αναπαραστάσεις του εαυτού. Η μεγαλομανία τους είναι η έκφραση βαθύτερων ναρκισσιστικών τραυμάτων και μεταφράζεται σε έναν αυτοερωτισμό, τον οποίο έρχεται να ενισχύσει η συνάντηση με την ηρώνη. Το σώμα ολόκληρο τότε διεγείρεται χωρίς να κινδυνεύει να διαμελιστεί. Αυτό μαρτυρεί η πολλαπλότητα των σημείων του σώματος που υποδέχονται την ένεση, γεγονός που δεν υπακούει μόνο στην έγνοια να κρυφτεί η τοξικοεξάρτησή.

Ποια σώματα επιδεικνύουν;

Στα περισσότερα κορίτσια το αδυνατισμένο τους σώμα γίνεται αμέσως αντιληπτό: η ηρώνη διαταράσσει τη διατροφική λειτουργία: στενοί δεσμοί μπορούν άλλωστε να αναδειχτούν μεταξύ της νευρικής ανορεξίας και της τοξικοεξάρτησης, τόσο στο ψυχοδυναμικό όσο και στο ενδοοικογενειακό επίπεδο. Πολύ συχνά η έφηβη, πριν ξε-

κινήσει τη χρήση τοξικών ουσιών, έχει περάσει περιόδους βουλιμίας, ενώ η ανορεξιογόνος λειτουργία της ηρώνης της επιτρέπει να διαμορφώσει το σώμα της σύμφωνα με τα κριτήρια της ομάδας των συνομηλίκων της και να ικανοποιήσει τους ασκητικούς της πειρασμούς. Για μια σαφέστερη εικόνα παραθέτουμε τη μαρτυρία της Κριστιάν Φ.¹:

«Και σωματικά επίσης έχω αλλάξει πολύ. Έχω αδυνατίσει πάρα πολύ, επειδή δεν τρώω πια σχεδόν καθόλου. Κολυμπάω σε όλα μου τα παντελόνια.

Το πρόσωπό μου είναι σκαμμένο, περνώ πολλή ώρα μπροστά στον καθρέφτη.

Η νέα μου εμφάνιση μου αρέσει πολύ. Μοιάζω όλο και περισσότερο στην υπόλοιπη παρέα. Επιτέλους έχω χάσει το αθώο μου πρόσωπο, το παιδικό μου πρόσωπο.

Τρελαίνομαι με την εξωτερική μου εμφάνιση. Υποχρεώνω τη μητέρα μου να μου αγοράζει παντελόνια κολλητά, σαν δεύτερο δέρμα, και ψηλοτάκουνα παπούτσια. Χτενίζομαι με χωρίστρα στη μέση, τα μαλλιά μου αλλάζουν τη φάτσα μου.

Θέλω να δείχνω μυστήρια, να μην μπορεί κανείς να με εξιχνιάζει, να μην αμφιβάλλει κανείς ότι δεν είμαι τόσο κουλ, όσο πιέζω τον εαυτό μου να φαίνεται».

Λίγα σώματα είναι τόσο εκφραστικά· ωστόσο, ο θεραπευτής με την εμπειρία του εντοπίζει πάνω τους τα ίχνη ενός χαοτικού παρελθόντος (εγκαύματα από τσιγάρα, ουλές από λεμφαγγειίτιδες, ακόμη και εντομές του δέρματος) και ενός επώδυνου παρόντος.

Σε αυτή την κατάσταση της “μαστούρας”, το καταπληγμένο σώμα είναι προσωρινά ανακουφισμένο· η αποχή ξαναοίγει τις πληγές. Μόνο η ηρώνη τους φαίνεται ικανή να περιορίσει τις καταδιωκτικές επιθέσεις του σώματός τους. Το σώμα αυτό το χειραγωγούν διαρκώς επιδιώκοντας την πρόκληση. Πότε μακιγιαρισμένες, εξωφρενικά, με πολύ κοντά φορέματα, συνήθως απημέλπτες, προδίδουν τη σεξουαλική τους παραβατικότητα. Οι συμπεριφορές αυτές έχουν μια παιχνιδιάρικη και πενιχρά ερωτικοποιημένη πλευρά, κατ’ εικόνα της ξέθωρης σεξουαλικής τους ζωής. Πολύ συχνά το ντύσιμο και η εμφάνισή τους μαρτυρούν μια διφορούμενη σεξουαλική ταυτότητα (μπουφάν, ξεπλυμένα και μπαλωμένα τζιν, φθαρμένες καουμπούκες μπότες) και αποτελούν τα βασικά στοιχεία μιας εξάρτυσης που θέλει να είναι ανδρική. Τα ενδυματολογικά χαρακτηριστικά αποτελούν παρωδία αλλά, πέρα από μια χονδροειδή τυπολογία, δεν είναι σπάνιο να τις βλέπεις να αλλάζουν σαν χαμαιλέοντες.

Στο κοινωνικό επίπεδο, τα ρούχα, οι στάσεις και η εμφάνιση αντανακλούν τις αναγκαίες διευθετήσεις προσαρμογής για να επιβιώσουν μέσα στην κουλτούρα της υποομάδας των τοξικοεξαρτημένων, η οποία είναι τουλάχιστον τόσο «ανδροκρατούμενη» όσο και η κυρίαρχη κουλτούρα.

Η αμφιφυλοφιλική φαντασίωση

Ο λόγος και οι πράξεις βρίσκουν έρεισμα στην αμφιφυλοφιλική φαντασίωση. Η τοξικοεξαρτημένη έφηβη δεν έχει μια καθαρή αίσθηση για τους δεσμούς που τη

1. Kai H., *Moi, Christiane F., 13 ans, droguée, prostituée...*, Gallimard (Folio), Παρίσι, 1983.

συνδέουν με τους γονείς και τους προγόνους της. Η αμφιφυλοφιλική αναζήτηση εκφράζει μια απόθνηση της πρωταρχικής σκηνής* και ταυτόχρονα τον πανικό απέναντι στον ευνουχισμό**. Η σύγχυση αυτή ως προς τα φύλα την οδηγεί στην άρνηση μιας διπλής καταγωγής και συντηρεί το μύθο ενός μοναδικού γεννήτορα. Το ιδεώδες του ερμαφροδίτου στο οποίο προσβλέπουν οι τοξικοεξαρτημένες κοπέλες μάς φαίνεται ότι συναρθρώνεται με το μοντέλο παρθενογένεσης που είναι κυρίαρχο στις αναπαραστάσεις τους για την αναπαραγωγή. Ο πραγματικός πατέρας απαξιωμένος, περιορισμένος ενίοτε σε μια λειτουργία τροφού, εξαφανίζεται υπέρ ενός εξιδανικευμένου πατέρα, παντοδύναμου, σαγηνευτή ή σαδιστή.

Η μη αναγνώριση της διαφοράς των φύλων απηχεί ταυτόσημους μηχανισμούς άμυνας, που εντοπίζονται και στους γονείς. Ο οικογενειακός μύθος που σφρηπλατείται από την αλυσίδα των γενεών περιλαμβάνει πολυάριθμες παραλλαγές του θέματος αυτού. Κάθε γενεαλογική ετερότητα είναι αντικείμενο άρνησης, κάθε αποχωρισμός είναι απαγορευμένος. Ο καθένας δεν υπάρχει παρά μόνο στο πεδίο του βλέμματος του άλλου.

Η έξοδος από τον κύκλο ισοδυναμεί με τον πραγματικό ή φανταστικό κίνδυνο της εκμηδένισης.

Η γονεϊκή αβεβαιότητα φαίνεται να βαρύνει περισσότερο από ό,τι τα βιολογικά δεδομένα και οι γενετήσιες αισθήσεις των συγκεκριμένων κοριτσιών, ενώ στην παιδική τους ηλικία φαίνεται να δημιουργεί την αίσθηση, που κρατήθηκε μυστική, ότι είναι συγχρόνως αγόρια και κορίτσια, αρσενικά και θηλυκά.

Η ψευδαίσθηση ή η φαντασίωση ερμαφροδιτισμού αυτών των εφήβων αναζωπυρώνεται από τις προτροπές της οικογένειας. Το παρατηρούμε κυρίως σε οικογένειες που έχουν δύο κορίτσια, όταν το ένα από αυτά ορίζεται ως ο γιος της οικογένειας και έχει ένα σύνθετο όνομα.

Ωστόσο, η βαρύνουσα σημασία του οικογενειακού περιβάλλοντος στη γένεση και στην εξέλιξη της γυναικείας τοξικοεξάρτησης παρουσιάζει ορισμένες ιδιομορφίες.

Η αδιάκοπη αναζήτηση της «σκόνης» απαιτεί μια αλλαγή των συμπεριφορών της

* «Σκηνή της γονεϊκής ουνουσίας, η οποία είτε έχει όντως παρατηρηθεί είτε εικάζεται μόνο και φαντασιώνεται από το παιδί, το οποίο μπορεί να χρησιμοποιεί γ' αυτό στοιχεία της πραγματικότητας. Γενικά ερμηνεύεται από το παιδί σαν πράξη βίας από την πλευρά του πατέρα». J. Laplanche & J.-B. Pontalis, *Λεξιλόγιο της Ψυχανάλυσης*, μτφρ. Β. Καφαμπέλης, Α. Χουλκούση, Α. Σκουλικά, Π. Αλούπης, Κέδρος, Αθήνα, 1986, στο λ.

** «Σύμπλεγμα που αναφέρεται στη φαντασίωση ευνουχισμού. Η φαντασίωση αυτή δίνει απάντηση στο αίνιγμα που αποτελεί για το παιδί η ανατομική διαφορά των φύλων (παρουσία ή απουσία πέους): η διαφορά αποδίδεται στην εκτομή του πέους του κοριτσιού. Η δομή και οι επιπτώσεις του συμπλέγματος ευνουχισμού διαφέρουν στο αγόρι και στο κορίτσι. Το αγόρι φοβάται τον ευνουχισμό ως πραγματοποίηση μιας πατρικής απειλής σχετικά με τις σεξουαλικές του δραστηριότητες, πράγμα που συνεπάγεται έντονο άγχος ευνουχισμού. Το κορίτσι αισθάνεται τον ευνουχισμό ως «επιβληθείσα ζημία», την οποία προσπαθεί να αρνηθεί, να αναπληρώσει ή να επανορθώσει. Το σύμπλεγμα ευνουχισμού βρίσκεται σε στενή σχέση με το οιδιπόδειο σύμπλεγμα και ειδικότερα με την απαγορευτική και κανονιστική λειτουργία αυτού του τελευταίου». J. Laplanche & J.-B. Pontalis, *Λεξιλόγιο της Ψυχανάλυσης*, ό.π.

καθημερινής ζωής: νυχτερινές μετακινήσεις, αντιστροφή του ρυθμού ζωής τη μέρα και τη νύχτα. Στο βαθμό που το κόστος της χρήσης είναι πολύ υψηλό, οι έφηβες επιστρατεύουν τη φαντασία τους για να εξασφαλίσουν τα χρήματα που χρειάζονται. Ένας μικρός αριθμός κοριτσιών υιοθετούν παράνομες συμπεριφορές όμοιες με εκείνες των αγοριών: κλοπές, ληστείες, επιθέσεις.

Έτσι, η Ελέν, 19 χρονών, διεκδικεί με πείσμα αυτή την επιλογή:

«Τα χρήματα; Έπρεπε να κάνω οτιδήποτε για να τα βρω. Στην πραγματικότητα, εάν έπρεπε να συμπεριφερθώ σαν κορίτσι, θα είχα καταφύγει στην πορνεία. Προτίμησα να συμπεριφερθώ σαν άντρας...»

Η διακίνηση των ναρκωτικών αποτελεί σχεδόν το μονοπώλιο των αγοριών, ορισμένα κορίτσια ωστόσο κατέχουν “πρωτοκλασάτες” θέσεις και υπερηφανεύονται γι’ αυτό:

«Όταν μπήκα στη διακίνηση, κατάλαβα ότι μπορούσα να κερδίζω πολλά λεφτά. Ήταν η πρώτη φορά που είχα την εντύπωση ότι ήμουν σημαντική. Το πιο δύσκολο στην αρχή ήταν ότι πολλά αγόρια αρνούνταν να αγοράσουν σκόνη από μένα, γιατί ήμουν κορίτσι. Έμαθα όμως να τους κάνω να με σέβονται· ήμουν εντάξει. Είχα μια πολύ καλή πελατεία και δεν δούλευα παρά μόνο με μεταπωλητές», λέει η Μαρτίν.

Στην πραγματικότητα, για την πλειονότητα των κοριτσιών η εξάρτηση από την ηρωίνη ενισχύει την εξάρτησή τους από το περιβάλλον τους. Η οικογένεια, τουλάχιστον κατά τον πρώτο καιρό της χρήσης, τροφοδοτεί οικονομικά την τοξικοεξάρτηση με έμμεσο λίγο πολύ τρόπο. Μόνο με σιωπές και με επιπλήξεις για λόγους αρχής τιμωρούνται οι κλοπές αντικειμένων ή η έκδοση ακάλυπτων επιταγών. Όσο για το “φιλαράκο”, συμβάλλει κι αυτός για να έχει η έφηβη τις προμήθειές της.

Η αδύνατη εγκυμοσύνη;

Η τοξικοεξάρτηση πλήττει πολλά νεαρά κορίτσια ή νεαρές γυναίκες που είναι σε ηλικία τεκνοποίησης. Πρέπει να εγκαταλείψουμε την πολύ διαδεδομένη ιδέα ότι η εγκυμοσύνη είναι αδύνατη στις τοξικοεξαρτημένες γυναίκες, ακριβώς όπως είναι παράλογο να θεωρούμε ότι μια εγκυμοσύνη είναι η καλύτερη στρατηγική για να επανενταχθεί κοινωνικά μια νεαρή χρήστρια. Αυτά αποτελούν μύθους.

Η αγγελία μιας εγκυμοσύνης φέρνει στην επιφάνεια το σύστημα των αναπαραστάσεων για τη σεξουαλικότητα που έχει υιοθετηθεί από την έφηβη και την οικογένειά της. Οι εγκυμοσύνες αυτές δεν είναι συνειδητά επιθυμητές. Θεωρούμε ότι η συχνότητά τους αντανάκλα περισσότερο την αγωνιώδη αναζήτηση μιας επιβεβαίωσης της σεξουαλικής τους ταυτότητας (όπως πολλές πρώιμες εγκυμοσύνες στο μη τοξικοεξαρτημένο πληθυσμό).

Η ηρωίνη διαταράσσει τον κύκλο της έμμηνης ρύσης ενώ συχνά προκαλεί παρατεταμένες αμηνόρροιες. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα πολλές έφηβοι να μην προσφύγουν σε αντισυλληπτικές μεθόδους ή να τις χρησιμοποιούν με τόσο άναρχο τρόπο που συχνά μένουν έγκυες. Η επιθυμία της μητρότητας, ωστόσο, είναι σπάνια σε αυτή την ηλικία, ενώ είναι πολύ συχνή η διακοπή της κύησης.

Τα τελευταία χρόνια έχουν σηματοδοτεί από τα επιπρόσθετα προβλήματα που δημιουργήθηκαν από το έιτζ. Στην οροθετική γυναίκα η εγκυμοσύνη φαίνεται πράγματι να αυξάνει τον κίνδυνο ανάπτυξης του έιτζ. Επιπλέον, μπορεί να προσβληθεί το έμβρυο. Όμως, ακόμη και χωρίς περίοδο, οι τοξικοεξαρτημένες γυναίκες ωστόσο δεν είναι στείρες· μια εγκυμοσύνη μπορεί να ξεκινήσει χωρίς οι ίδιες να το αντιληφθούν αμέσως.

Οι θεραπευτικοί στόχοι

Η θεραπευτική εργασία με τις τοξικοεξαρτημένες εφήβους αποσκοπεί στο να τις βοηθήσει να ενσωματώσουν την ιστορία τους, και να την επανοικειωθούν. Πρέπει να βοηθήσει ώστε να μειωθούν οι σφετεριστικές κινήσεις εισβολής των μπτέρων στο διανοητικό και ψυχικό χώρο των έφηβων κοριτσιών.

Η προσπάθεια αυτή είναι μακρόχρονη και γεμάτη κινδύνους στο βαθμό που διαπιστώνουμε, όπως οι Περιέ (Perrier) και Γκρανόφ (Granoff)¹, ότι «τα κορίτσια, σε σύγκριση με τα αγόρια, είναι πιο εξαρτημένα από τον τύπο της σεξουαλικής και συναισθηματικής συγκρότησης που διέπει τη σχέση των γονιών».

Η ακραία αυτή διαπλοκή ατομικών και οικογενειακών προβλημάτων έχει τον αντίκτυπό της και στην πρόγνωση. Η αμφισβήτηση των σχέσεων εξάρτησης εγκαινιάζει μια πορεία αυτονόμησης. Η συνειδητοποίηση των ιδιαιτεροτήτων που χαρακτηρίζουν τους μηχανισμούς συγκρότησης και εξέλιξης των έφηβων τοξικοεξαρτημένων κοριτσιών συμβάλλει επίσης στην ουσιαστικότερη ένταξή τους σε μια θεραπευτική δυναμική που γίνεται πιο παραγωγική.

1. Perrier F., Granoff W., *Le désir et le féminin*, Aubier-Montaigne, Παρίσι, 1979.